

Slovník nářečí českého jazyka¹



Zuzana Hlubinková

ABSTRAKT:

Elektronická verze Slovníku nářečí českého jazyka byla na stránkách Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky zpřístupněna na počátku roku 2016. Jde o první lexikografické dílo vznikající v brněnském dialektologickém oddělení, které zpracovává slovní zásobu všech nářečí českého jazyka. Dosud jsou uveřejněna hesla začínající písmeny A–C. Tento slovník je nediferenční, tj. relativně úplný. Vychází z neustále doplňované rozsáhlé materiálové databáze. SNČJ jako slovník nediferenční zachycuje nejen lexikální zásobu vlastní pouze nářečím, tzv. dialektismy (např. *bulínek* ‚zbytek těsta‘; *bezkrýtká* ‚květináč‘; *beran* ‚kopretina‘), ale i výrazy shodující se spisovným jazykem (zvláště slova patřící k základnímu slovnímu fondu), která jsou zároveň základem odvozenin, popř. víceslovných pojmenování. Slovník zpracovává zejména lexikum apelativní.

KLÍČOVÁ SLOVA:

dialektologie, české dialekty, nářeční slovník, lexikografie, slovtvorba

ABSTRACT:

At the beginning of 2016, the electronic version of the Dictionary of Czech Dialects was made public on the webpages of the Czech Academy of Sciences' Czech Language Institute. Covering the vocabulary of all the dialects of Czech, it is the first lexicographical work developed by Brno's dialectology department. So far, the entries beginning with letters A–C have been made public. This dictionary is based on an extensive and continuously updated database of material. Being non-differential, the dictionary records not only the vocabulary proper to dialects (e.g. *bulínek* "remains of dough", *bezkrýtká* "flower pot", *beran* "ox-eye daisy"), but also expressions identical with the standard language that are the base of derivatives or multiword expressions. In particular, the dictionary deals with appellative vocabulary.

KEY WORDS:

dialectology, Czech dialects, dialectal dictionary, lexicography, word formation

Na počátku roku 2016 byla zpřístupněna první veřejná testovací verze Slovníku nářečí českého jazyka (dále SNČJ). V elektronické podobě dostupné z <http://sncj.ujc.cas.cz> mají uživatelé k dispozici heslář, tj. soupis všech heslových slov umožňující vyhledávání a zobrazování příslušných hesel, a rejstřík, tj. inventář zachycených variant, zaznamenaných v závorce heslového záhlaví.

SNČJ je první lexikografické dílo, které zpracovává slovní zásobu všech nářečí českého jazyka společně se specifickými výrazy různých tradičních — často již mizějících — profesí a řemesel. Tento slovník je nediferenční, tj. relativně úplný. Jeho cílem je zaznamenat, vyložit a doložit významy a významové odstíny slov v českých

1 Příspěvek vznikl za podpory grantu GA ČR č. 16-04648S Odraz života našich předků v mizějících slovech.



nářečích a rovněž zachytit uzemní rozšíření nářečního lexika na území Čech, Moravy a Slezska. Vzniká v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky v Brně. Dosud jsou uveřejněna hesla začínající písmeny A–C, slovník bude v dalších letech průběžně rozšiřován, popř. upřesňován.

Nejrozsáhlejším materiálovým zdrojem SNČJ je Archiv lidového jazyka, ten se systematicky vytváří od roku 1952. Obsahuje excerpta z tištěných, rukopisných a elektronických nářečních monografií a slovníků, z disertačních a diplomových prací, z časopiseckých článků a studií (zejména z Českého lidu a Naší řeči) a z korespondenční lexikální ankety z 50. let 20. století, dále z terminologických dotazníků, z dotazníků pro terénní výzkum českých dialektů, a to jak materiál zpracovaný v Českém jazykovém atlase (1992–2005), tak materiál dosud nepublikovaný, z doplňkových terénních výzkumů prováděných pracovníky dialektologického oddělení a také ze zápisů pořizovaných laickými spolupracovníky, tzv. dopisovateli. Tento jazykový materiál je v digitalizované podobě a průběžně se doplňuje. Z uvedených zdrojů je soustředěno přibližně 1,5 milionu záznamů. SNČJ zpracovává soubor lexika z období přibližně od poloviny 19. do konce 20. století; jádro představuje materiál z 1. poloviny 20. století. Obsahuje tedy nářeční slovní zásobu z období zhruba 150 let.

Dialekt (nářečí) chápeme jako útvar národního jazyka, který je územně vymezen. Má svébytnou strukturu, jednodlitou tuhou normu a je omezen na mluvenou neveřejnou spontánní komunikaci. Na území České republiky jde o mluvu charakteristickou především pro venkovské obyvatelstvo. Nářečí jsou dnes pokládána za útvary, jež v souvislosti s vývojem jazykového společenství a se změnou společenských a ekonomických podmínek zejména po 2. světové válce (kolektivizace, stěhování obyvatel za prací, vylidňování vesnic, nárůst vzdělanosti, vliv masmédií) pozvolna zanikají. Výzkum pro ČJA ukázal, že ještě v 60. letech 20. století se tradiční nářečí okrajových částí Čech a nářečí na Moravě a ve Slezsku u nejstarší generace dobře uchovávala. Stav na počátku 3. tisíciletí je již značně odlišný. V prolegomenech SNČJ se uvádí, že „sice existují oblastně výrazně vymezené nářeční jevy, avšak nářeční strukturnost se vytrácí. Na střední a východní Moravě a ve Slezsku se lze stále setkat s živými dialekty, pravidlem pak jen u nejstarších obyvatel“.

SNČJ jako slovník nediferenční zachycuje nejen lexikální zásobu vlastní pouze nářečím, tzv. dialektismy (např. *bulínek*, *zbytek těsta*, *babušistý*, (o krávě) mající světlou skvrnu na čele; *bezkrýtká*, *květináč*; *beran*, *kopretina*, *cimbál*, *rampouch*, *střechýl*), ale i výrazy shodující se spisovným jazykem (zvláště slova patřící k základnímu slovnímu fondu, např. *syn*, *voda*, *hlava*, *bledý*, *dát*, *dělat*), která jsou zároveň základem odvozenin (např. *dodělat*, *udělat*, *dělač*, *dělaný*), popř. víceslovných pojmenování. Slovník zpracovává zejména lexikum apelativní, lexikum propriální je zastoupeno jen okrajově.

Doplňme, že dnes se v našich dialektech nová slova téměř netvoří. Slovní zásoba nářečí se obohacuje přejímáním z hotových útvarů, zejména z jazyka spisovného. Jsou přejímána nejen slova nemotivovaná, ale též slova s průhlednou slovotvornou stavbou. Týká se to především slov odvozených, neboť pro dialekty je typický menší počet složenin.² Na rozdíl od lexika spisovného je nářeční lexikum rozvinutější v sé-

2 K specifikům české nářeční slovotvorby Hlubinková (2015).

mantických okruzích týkajících se běžného života. Zároveň platí, že abstrakta nejsou v žádném případě vlastní pouze spisovnému jazyku. V dialektech existují v podstatě shodné slovotvorné typy jako v jazyce spisovném, liší se jen využitím.³

Na závěr je potřeba zdůraznit, že zachycení a zpracování nářečního lexika patří k aktuálním úkolům bohemistiky, neboť — jak bylo řečeno již výše — v důsledku poválečných společenských změn zejména na vesnici a ve venkovském životě česká nářečí jakožto živé útvary národního jazyka rychle a nenávratně mizí.

BIBLIOGRAFIE:

(2016): *Slovník nářečí českého jazyka*. Brno: Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR. [online] [cit. 2016-09-19]. Dostupné z [www: <http://sncj.ujc.cas.cz>](http://sncj.ujc.cas.cz).
Hlubinková, Z. (2014): Abstrakta v českých a slovenských nářečích, *Slavia* 83. 4, s. 433–435.

Hlubinková, Z. (2015): K výzkumu tvoření slov v českých nářečích, in: Holub, Z. (ed.), *Dialektologie a geolingvistika v současné střední Evropě II*, Opava: Slezská univerzita v Opavě, s. 73–75.



3 K využití abstrakt v dialekttech Hlubinková (2014).